

Камілова С.Р.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ МОЛОКА ТА МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Ситуація збитковості молочного тваринництва, яка по очікуваним даним за 2002 рік складає (-7,2%) залишається однією з важливих проблем для України. Тому розгляд проблеми щодо державного регулювання ринку молока та молочної продукції в Україні є архіважливим та актуальним. Подальше подолання кризи на основі реформування зобов'язує економічну науку обґрунтувати наукові засади удосконалення економічного механізму державного регулювання у молокопродуктовому секторі економіки.

Проблема, яка буде розглянута автором, являється однією з напрямків підпрограми "Теоретичні і методологічні основи ціноутворення та формування інфраструктури ринку продукції АПК" науково-технічної програми "Трансформування організаційно-економічних відносин до соціально орієнтованих ринкових умов в АПК" на 2001-2005 роки. Стаття має зв'язок із науковими та практичними завданнями щодо удосконалення методичних підходів державної цінової політики як складової частини концепції аграрної політики України. Дослідження та публікації у напрямку державного регулювання, підтримки цін та доходів сільськогосподарських товаровиробників являються науковими інтересами академіків П.Т. Саблука та О.М. Шпичака. У напрямку молокопродуктового підкомплексу з даної проблематики досить відомі праці Зимовця В.Н., Мостенської Т.Л., Коржинського М.П.. Останні дослідження автора, які були опубліковані раніше зосереджувалися на вивченні стану, поточної кон'юнктури та прогнозу ринку молока та молокопродукції, а також вивченню досвіду регулювання ринку молокопродукції в Європейському Союзі. Дане дослідження присвячено ролі держави у створенні умов для ефективної координації українського ринку молока і молокопродукції. Основними цілями даної статті є виявлення проблеми у створенні конкурентоспроможного ринку молочної продукції та доцільність державного регулювання, визначення його організаційно-економічного механізму.

У 90-х роках 20-го століття на вітчизняному ринку молока та молочної продукції відбувалися важливі інституціональні та структурні зміни, які були обумовлені відміною централізованої системи планування та лібералізації економіки. За ці роки держава створювала умови для переходу до ринкової економіки, формування ринкового середовища на основі вільної підприємницької діяльності.

До 2001 року молочна галузь України характеризувалася стійким зниженням обсягів виробництва молока. Відбувалося скорочення поголів'я молочного стада, спостерігався низький удій та низька якість молочної сировини. Зменшилась кількість діючих підприємств молочної промисловості, скорочення виробничих потужностей по виробництву усіх видів молочної продукції, зниження чисельності зайнятих в галузі.

До основних причин такого стану справ можна віднести: а) відсутність заінтересованості виробників сирого молока в проведенні широкомасштабних покращань процесу виробництва б) практично повна відсутність комерційних інвестицій в молочне тваринництво, зумовлене відсутністю чітких інвестиційних програм і будь-яких гарантій повернення вкладених засобів.

Українському ринку сільськогосподарської продукції в 90-х роках були присутні наступні риси:

- відсутність розвинутих ринкових інститутів, які могли б впливати на організацію трансакцій на відкритому ринку;
- неефективна транспортна система;
- поліпшення стану інфраструктури постачання та технічного обслуговування сільського господарства (бази, склади, під'їзні шляхи);
- проблеми в фінансовій сфері пов'язані з кризою неплатежів, які в свою чергу зумовлені порушенням паритету між галузями АПК, а також ненадійністю багатьох фінансових інститутів;
- нерозвинута законодавча база;
- ріст економічних правопорушень;
- слабо розвинута інформаційна мережа.

У зв'язку з трансформацією АПК України з'явилися нові організаційно-правові форми підприємств та економічні відносини між підприємствами та державою. За останні 10 років 20 століття удвічі зменшилось споживання молочних продуктів. Так у 1990 році воно складало 373 кг на душу населення, у 2001 році лише 205 кг на душу населення, що складало 55 % рівня 1990 року. Отже для більшості населення країни споживання молочних продуктів в межах науково-обґрунтованих фізіологічних норм споживання (390 кг на душу населення) є недоступним.

Необхідність державного регулювання молокопродуктового підкомплексу АПК обумовлена його галузевою специфікою. Нестабільність, залежність від природних умов, сезонний характер виробництва та надходження грошових коштів повільний кругообіг та обіг фондів, інфраструктура ринку тваринницької продукції та важливість функціонування галузі для життєдіяльності людини потребує особливого визначеного державою механізму регулювання розвитку молокопродуктового підкомплексу.

На думку автора система регулювання ринку молока та молочної продукції повинна включати в себе ринковий механізм, державне регулювання, маркетинг та внутрівиробниче регулювання.

Організаційно економічний механізм державного регулювання молокопродуктового підкомплексу є комплекс заходів, інструментів державного регулювання, який забезпечуватиме стабільність виробництва

у сільському господарстві, переробці та торгівлі. На рис. 1 запропонована система механізмів регулювання ринку молока та молочної продукції.

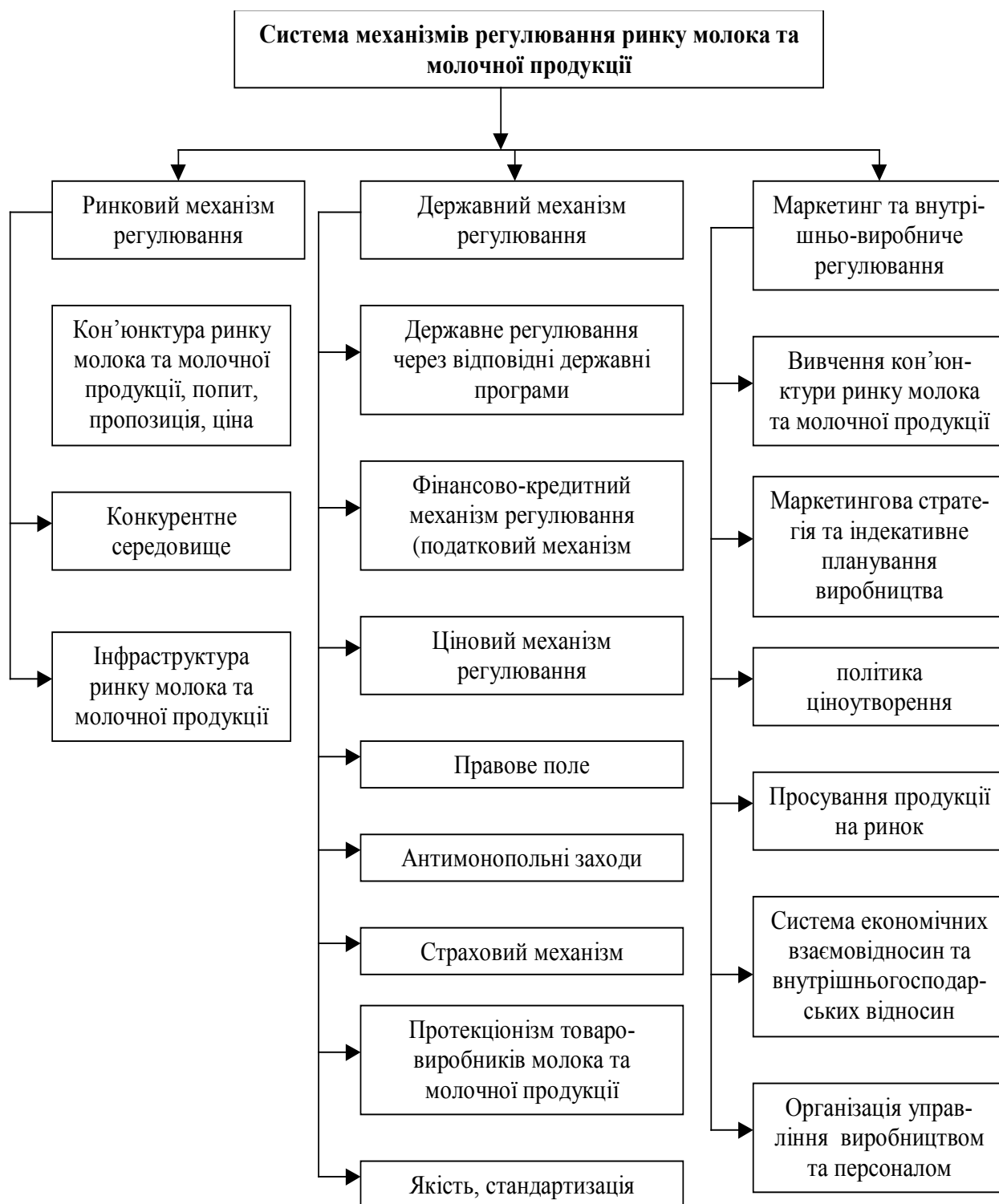

Рис. 1. Система механізмів регулювання ринку молока та молочної продукції

Автор спробує прокоментувати форми державної підтримки розвитку тваринництва та державне регулювання ринку продукції тваринництва за останні роки.

До 1995 р. на продукцію тваринництва існували дотації до цін. В 1990 р. рентабельність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах становила 32,4 %, в 1994 р., відповідно, 12,5 %. В 1995 р. з відміною дотацій виробництво молока стало збитковим (-6,1 %).

З середини 90-х років в пресі розвернулась гостра дискусія щодо питання підвищення ввізного мита на сільськогосподарську продукцію та продовольство та доцільність надання державної підтримки україн-

ському аграрному сектору. Аргументи противників протекціоністських заходів у відношенні вітчизняного сільського господарства носять в основному популістський характер. Для серйозного обґрунтування тієї або іншої позиції в цьому спорі, слід розібратися хоча б в двох питаннях:

1. Дешеві іноземні продовольчі товари на споживчих ринках України – благо чи ні?
2. В чому причина, що імпорتنі товари дешеві. На перший погляд, вільний доступ дешевого іноземного продовольства на внутрішній український ринок є стимулом підвищення ефективності вітчизняного сільськогосподарського виробництва. Дійсно, для відносно “здорової” економіки наявність конкуренції є необхідним та гарним стимулом подальшого розвитку. В таких умовах конкуренція протидіє тенденціям розвитку монополізму, сприяє впровадженню інновацій, зниженню витрат виробництва за рахунок раціонального ведення господарства. В умовах економічної нестабільності конкуренція з іноземними виробниками при відсутності державної підтримки та протекціоністських заходів може привести тільки до подальшого спаду виробництва або до ліквідації вітчизняного сільського господарства.

Скорочення попиту населення на вітчизняне продовольство посилює спад сільськогосподарського виробництва, що в свою чергу, викликало зниження попиту з боку сільського господарства на техніку, запасні частини, паливо, добрива, послуги підприємств по зберіганню та переробці продукції. Спад активності машинобудування призвів до зниження попиту та послуги своїх суміжних виробництв.

Внаслідок вказаного ланцюгового ефекту в усіх ланках цього ланцюга відбувалося зниження рівня зайнятості та реальної заробітної плати. В результаті знизилась сукупні доходи суспільства та для суспільства в цілому зменшилась доступність продовольчих товарів, включаючи іноземні.

Таким чином швидка користь споживачів, яка пов'язана з доступом відносно дешевих іноземних продовольчих товарів, в тому числі молочних продуктів, в середнє та довгостроковий період призводить до суттєвого скорочення споживання продовольства. Ситуація, яка склалась в Україні в 90-х роках підтверджує вищевказане теоретичне обґрунтування.

На протязі 1996-1997 рр. дотації до цін на тваринницьку продукцію не існували.

В 1997 р. Законом України "Про внесення змін до Закону України "Про податок на додану вартість" від 23 грудня 1997 р. № 770/97-ВР, пункт 6.2 статті 6 доповнено підпунктом 6.2.6, згідно якого продаж переробним підприємствам молока та м'яса живою вагою здійснюється за нульовою ставкою податку на додану вартість. Стаття 11 доповнюється пунктом 11.21, за яким до січня 1999 р. сума податку на додану вартість, що сплачується до бюджету переробними підприємствами за реалізовані молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти, спрямовується виключно для виплат дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі. Порядок нарахувань та виплат дотацій встановлюється Кабінетом Міністрів України. Цей Закон набрав чинності з 1 січня 1998 р.

В 1998 р. Президент України видав ряд Указів щодо підтримки сільськогосподарських виробників тваринницької продукції, а саме:

- від 23 березня 1998 р. № 215 "Про заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробництва";
- від 11 червня 1998 р. № 614 "Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників";
- від 2 грудня 1998 р. № 1328 "Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників".

Для визначення порядку нарахування та використання сум дотацій за продані переробним підприємствам молоко і м'ясо в живій вазі Кабінет міністрів видав ряд постанов:

- від 16 лютого 1998 р. № 145 "Про затвердження Порядку нарахування та виплат дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі";
- від 15 липня 1998 р. № 1096 "Про внесення змін і доповнень до постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 1998 р. № 145";
- від 2 жовтня 1998 р. № 1578 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 липня 1998 р. № 1096.

Законом України від 18 лютого 1999 р. № 442-XIV "Про внесення змін до Закону України "Про податок на додану вартість" пункт 11.21 статті 11 Закону України від 23.12.1997 р. № 770/97-ВР подовжено до 1 січня 2004 р., згідно якого сума податку на додану вартість, що повинна сплачуватися до бюджету переробними підприємствами усіх форм власності за реалізовані ними молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти, у повному обсязі спрямовується виключно для виплат дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі. Сума податку на додану вартість, що підлягає сплаті до бюджету сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності за реалізовані ними молоко, худобу, птицю, вовну, а також за молочну продукцію та м'ясопродукти, вироблені у власних переробних цехах, повністю залишається у розпорядженні цих сільськогосподарських підприємств і спрямовується на підтримку власного виробництва тваринницької продукції. Цей Закон набрав чинності з 1 січня 1999 р. У табл. 1 наведена сума дотацій на молоко продане всіма категоріями господарств заготівельним підприємствам до 2002 року.

Таблиця 1

Сума дотацій на молоко, продане всіма категоріями господарств заготівельним (переробним) підприємствам*, тис. грн.

Показники	Молоко і молочні продукти			
	1999	2000	2001	2002
Продано продукції всіма категоріями господарств заготівельним (переробним) організаціям, тис. тонн	2721,7	3315,3	4360,9	3937,2
Загальна вартість, млн. грн.	971,9	11820,8	2613,1	2107,4
<i>в тому числі сума дотацій:</i>				
- нараховано, млн. грн.	126,4	237,7	388,9	351,9
% до загальної вартості без дотацій	15,0	15,0	17,5	20,0
- перераховано, млн. грн.	116,9	226,6	379,4	337,2
Нараховано дотацій на 1 т продукції, грн.	46,5	71,7	89,2	85,6
Ціна 1 т продукції з дотаціями, грн.	357,1	549,2	599,2	535,3

* За даними Держкомстату

Порядок нарахування і використання зазначених коштів встановлено Постановою Кабінету Міністрів від 12 травня 1999 р. № 805 "Про Порядок нарахування, виплат і використання коштів, спрямованих для виплат дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі.

Указ Президента від 23 травня 2000 р. №696/2000 "Про визначення таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 2 грудня 1998 р. № 1328".

Закон України від 13 липня 2000 р. № 1874-III "Про внесення зміни до Закону України "Про податок на додану вартість" подовжує дію Указу Президента України від 2 грудня 1998 р. № 1328.

Виплата дотацій до закупівельних цін дещо пом'якшила ситуацію, але виробництво тваринницької продукції залишилось збитковим. Збитковість молока становила в 1998 р. 47,5 %, в 1999 р. – 37,1 %, в 2000 р. – 5,9 %, в 2001 р. – 0,8 %, і 2002 році очікуємо збитковість складає –7,2%. Для подальшої стабілізації ринку молока та молокопродукції, слід зберегти діючий порядок виплат дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молоко.

За доцільне вважаємо у практику закупівель молока передбачити застосування заставних цін, які мають значний позитивний зміст щодо стимулювання виробників молока. Оскільки це дасть можливість закупляти молоко за заставною ціною, яка передбачає оплату його на рівні гарантованих цін, які були попередньо визначені, таким чином вони страхуватимуть виробників молока від необхідності реалізовувати молоко покупцям за невивідною, низькою ціною.

Автор підтримує думку академіка О.М. Шпичака відносно того, що регулятивну функцію по дотриманню еквівалентності відносин між суб'єктами молокопродуктового підкомплексу та забезпеченню рівновигідних умов їх господарювання могли б виконувати міжгалузеві узгоджувальні комісії по цінах, витратах та доходах які доцільно створювати при переробних підприємствах з числа представників їх сировинних зон, торговельних організацій, незалежних експертів та представників від професійних спілок, організацій по захисту прав споживачів, науковців тощо. Постановою Кабміна від 25 грудня 2002 року №1964 "Про питання координації міжгалузевих відносин на ринку тваринного походження" передбачено створення Міжвідомчої комісії з питань координації міжгалузевих відносин на ринку тваринного походження як на національному так і на регіональному рівнях.

Важливою передумовою еквівалентних відносин між партнерами виступає правильність визначення нормативних витрат, пов'язаних з процесом виробництва, переробки сировини та реалізацією кінцевої продукції, що є важливою сферою діяльності узгоджувальної комісії. Нижче у табл.2 наведений розрахунок нормативної собівартості, ціни підтримки (заставної) та еквівалентної ціни 1 тонни молока, який може бути покладений в основу діяльності міжгалузеві узгоджувальної комісії по цінах та доходах.

У зв'язку з нестабільністю розвитку ринкових взаємовідносин на думку автора в системі інструментів державного регулювання для забезпечення цінової стабільності на ринку молока та молочної продукції доцільно впроваджувати інтервенційні ціни та налагодити експортно-імпортний механізм для молочних продуктів. У зв'язку з цим виникає необхідність у створенні Національного маркетингового агентства по регулюванню ринку тваринницької продукції, яке може бути підпорядковано Міністерству аграрної політики та здійснюватиме необхідні інтервенційні заходи: скуповувати та продавати молочні продукти, витратити та поповнювати державні резерви молочними продуктами, надавати гарантії по сільськогосподарських кредитах та субсидії при будівництві оптових ринків тваринницької продукції.

Національне маркетингове агентство не заміняє ринкові механізми, це одно із засобів протекціонізму. Поки інфраструктура аграрного ринку, тобто мережа комунікацій, складів, збуту, система фінансування достатньо слабкі, запропонована державна структура сприятиме подоланню труднощів, які виникають в період становлення та розвитку ринкових відносин.

Ця державна організація здійснюватиме політику державного регулювання з метою стабілізації ринку та захисту доходів товаровиробників молока В Україні державні закупівлі тваринницької продукції доцільно проводити тоді, коли середні ринкові ціни знижуються нижче 90 % рівня мінімальної ціни підтримки, яка визначається, виходячи з нормативних витрат та 5 % рентабельності. Ця ціна гарантувати-

ме товаровиробникам мінімальний рівень доходності і забезпечуватиме хоча б просте відтворення галузі. Рівень мінімальної ціни підтримки на молоко повинен встановлюватись на початку календарного року. За нашими розрахунками розрахунок нормативної собівартості, ціни підтримки (заставної) та еквівалентної ціни 1 тонни молока станом на листопад 2002 р. представлений у розрахунковій таблиці.

Таблиця 2

Розрахунок нормативної собівартості, ціни підтримки (заставної) та еквівалентної ціни 1 тонни молока станом на листопад 2002 р.

Статті витрат		Витрати на тонну продукції		Структура виробничих витрат, %
		у натуральному виразі	у вартісному виразі, грн.	
1.	Оплата праці (пряма і непряма), люд.-год.	123	171,0	20,8
2.	Відрахування на соціальні заходи		22,9	2,8
3.	Корми (без пального), т корм.од.	1,65	268,1	32,6
4.	Засоби захисту тварин		8,1	1,0
5.	Пально-мастильні матеріали, кг	106	187,1	22,8
	у т.ч. в кормах	61,1	107,8	13,1
6.	Електроенергія, кВт-год	225	47,3	5,7
7.	Амортизація (без кормовиробництва)		69,0	8,4
8.	Поточний ремонт основних засобів (без кормовиробництва)		27,6	3,4
9.	Інші матеріальні витрати		20,4	2,5
10.	Плата за користування позичками банків, %			
11.	Страхові платежі (без кормовиробництва)			
12.	Виробничі витрати, всього (виробнича собівартість)		821,5	100
13.	Витрати на побічну продукцію (вирахов.)		16,9	
14.	Витрати на збут		16,4	
15.	Повна собівартість товарної продукції в заліковій вазі		821	
16.	Ціна підтримки (заставна)		862	
17.	Норма прибутку, %		5	
18.	Маса прибутку		122	
19.	Рівень рентабельності, %		14,9	
20.	Еквівалентна ціна (п. 15 + п. 18)		943	

Інтервенційна ціна одночасно може виступати мінімальною гарантованою ціною та регулятором обсягів виробництва та функціонувати в поєднанні з квотуванням закупок згідно з обмеженнями, які можуть бути в майбутньому на молоко.

Однак державна агромаркетингова акція по регулюванню ринку тваринницької продукції може втручатися в процес реалізації молокопродукції тільки у випадку, коли рівень ринкової ціни може бути нижчий від ціни інтервенції, в цьому випадку їх закупка повинна бути обов'язковою.

Указ Президента України "Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників" (11.06.1998 р. № 614) надає сприятливі умови для стабілізації галузі тваринництва. Перші кроки у цьому напрямку були зроблені, та розглядалися нами вище.

Незважаючи на те, що ми пропонуємо проводити інтервенційні заходи, в основу яких були покладені гарантовані закупівельні ціни.

На сучасному етапі держава реально не в змозі підтримати механізм гарантованих закупівельних цін через відсутність необхідної кількості бюджетних коштів. Розрахунок потреби бюджетних коштів для підтримки виробництва молока в 2003 р. при умовах фактичного стану виробництва та економічної ситуації, що складається в цілому по народному господарству приведено в таблиці 3 (варіант 1 і 2). Якщо в I варіанті прогнозна собівартість продукції тваринництва визначена за умов низького рівня оплати праці, забезпеченості кормами та фондами, то в 2 варіанті з урахуванням середньогалузевих нормативних витрат, розрахунок яких був показаний вище, та в таблиці 2.

Таблиця 3. Розрахунок потреби бюджетних коштів для підтримки виробництва молока в 2003 році (при надолі 2700 кг на рік *)

Показники	Всі категорії господарств
-----------	---------------------------

	1. Прогноз собівартості з урахуванням фактичних витрат виробництва (рівень оплати праці, витрати кормів, забезпеченість фондами)	2. Розрахунок собівартості відпрацьованій з урахуванням середньогалузевих нормативних витрат.
1. Виробництво молока (прогноз), тис. тонн	14500/1344 *	14500
2. Реалізація молока (прогноз), тис. тонн	6800/5760 *	6800
в тому числі заготівельним організаціям, тис. тонн	4650/4348 *	4650
3. Собівартість 1 тонни молока, грн. (розрахунково при надолі 3000 л за рік)	636/601 *	821
4. Мінімальна ціна (5 % рентабельності), грн./тонн	670/	862
5. Середня ціна реалізації (з поверненням ПДВ), грн./тонн	550/616 *	550
6. Рівень доплати до мінімальної ціни, грн./тонн	120	312
7. Сума доплати до мінімальної ціни, млн.грн. з урахуванням повернення ПДВ	560	1450
8. Сума доплат при відміні ПДВ	(560+389)=949	(1450+389)=1839

* фактичні дані в 2001 р.

Рентабельність молока в 2001 р.:

з урахуванням повернення ПДВ $\frac{604 - 601}{601} = 0,5 \%$

без урахування повернення ПДВ $\frac{595,6 - 601}{601} = 0,8 \%$

Додатково – для рентабельності 1 % - сума доплат повинна становити 428 млн.грн., або 9 коп. на 1 кг.

Питома вага реалізації молока заготівельним підприємствам від всього виробництва – 32,3 %, а від реалізації – 68 %.

Підводячи підсумки можна сказати, що одним із головних завдань держави у напрямку сталого розвитку ринку молока та молочної продукції на часі є підтримка вітчизняного сільськогосподарського виробника молока. Регулювання цін на внутрішньому ринку на молочну сировину повинно відбуватись шляхом підтримки рівня цін та доходів виробників у вигляді дотацій або субсидій на часткову компенсацію витрат виробництва. Розрахунки автором ціни підтримки, еквівалентної ціни на молоко, та запропонований механізм цінового регулювання у молокопродуктовому секторі економіки дасть можливість мати в Україні конкурентноспроможну молочну продукцію.

Подальші дослідження автора плануються зосереджуватись та акцентуватись на аналізі зовнішній торгівлі молочними продуктами та державному регулюванні в цьому напрямку.

УДК 637.12:339.13:321.01